

Laiklik Bağlamında Yaş, Cinsiyet, Siyasi Görüş ve Dindarlık Seviyesine Göre Gruplararası İlişkide Belirleyici Olan Bazı Değişkenlerdeki Farklılaşmalar

Sevim Cesur¹, K. Oya Parker²

Differentiations on Some Determinant Variables of Intergroup Relation According to Age, Sex, Political View and Religiosity in Context of Laicism

Öz

Abstract

Bu çalışmada gruplar arası ilişkileri günümüz Türkiye'sinde oldukça tartışmalı bir konu olan laiklik bağlamında incelemek amaçlanmıştır. Toplam 625 üniversite öğrencisine yapılan uygulamalar sonucunda, yaş ile Temas arasında pozitif, İç-Grup Kimliği ile negatif yönde ilişki bulunmuştur. Kadınlar İç-Grup Kimliği ve Algılanan Tehdit'te erkeklere nazaran daha yüksek çıkarken erkekler İç-Grup Baskısı, Temas, Dış-Grupun Genel Değerlendirmesi puanlarında daha yüksek puanlar almışlardır. Kendini Kemalist olarak tanımlayanlar, diğer gruplardan anlamlı derecede daha yüksek grup içi bağlılık göstermişler, daha fazla tehdit algılamışlar ve dış grubu daha az olumlu değerlendirmişlerdir. Demokratlar anlamlı derecede daha yüksek Temas puanı alırken, İslamcılar, daha yüksek Ayrımcılık algılamışlardır. Dindarlık seviyesinin, Temas, Algılanan Ayrımcılık, Gruplararası İletişime Açık Olma ve Dış-Grupun Genel Değerlendirmesi ile pozitif yönde; Algılanan Tehdit ile negatif yönde anlamlı ilişki içinde olduğu gözlemlenmiştir.

The aim of this study is to investigate the intergroup relations in the context of Laicity which is a controversial issue nowadays in Turkey. Result of the data gathered from totally 625 university students showed a positive relationship between age and Contact and a negative relationship between age and In-Group Identity. Women had higher scores than men from In-Group Identity and Perceived Threat; men were higher on In-Group Pressure, Contact and Overall Evaluation of the Out-Group. Kemalists showed more In-Group Identity than the other political groups, perceived more Threat, and evaluated the out-group less positive. Democrats had significantly higher Contact scores whereas Islamists perceived more Discrimination than the other groups. The level of the religiosity was found to be positively related with Contact, Perceived Discrimination, Openness to Intergroup Communication and Overall Evaluation of the Out-Group and negatively related with perceived threat

Anahtar kelimeler: Laiklik, Sosyal kimlik, Algılanan Tehdit, Algılanan Ayrımcılık, Temas, İç-Grup Baskısı

Keywords: Laicity, Social identity, Perceived threat, Perceived discrimination, Contact, In-Group Pressure

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-Posta / E-Mail: cesur@istanbul.edu.tr

² Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-TV ve Sinema Bölümü, Bornova-İzmir, Türkiye

Giriş

İnsanlar, kendilerini aithissettikleri grubu referans alarak, aidiyet grupları açısından kabul edilebilir tutum, düşünce ve inançlara uygun davranışlar sergilerler (Newcomb, 1965). Farklı pozisyonlardaki grupların ürettikleri politik güç, faaliyetler ve ötekinin ve kendi tarafının anlatımı, insanlara ideolojik söylemi organize eden farklılaştırmalar sağlar (van Dijk, 1998). Söz konusu laiklik gibi modern Türkiye'nin kurucu ilkelerinden biri olduğunda, kavramın tanımı, kapsamı ve yol açtığı siyasal pratikler üzerinde yürütülen tartışmalar ve farklı laiklik algılarına sahip politik grupların kamusal alanı düzenlemede söz sahibi olma mücadelesi, laikliği günümüz Türkiye'sinin önemli çatışma konularından biri haline getirmiştir.

Son 10 yılda Türkiye'nin politik sahnesinde, ılımlı ya da liberal İslam, önemli bir güce sahip olan hâkim görüş haline gelmiştir. İktidarın sağladığı meşruiyet gücü ile İslam temelinde kendilik inşası ve yaşam stillerinin kamusal alanda açık ifşası, politik kültürde önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını takiben eğitim, aile gibi kurumsal organizasyonlarda İslami yaşam stiline tanınması veya kabul edilmesi talepleri, Cumhuriyetçiler tarafından tehdit edici unsurlar olarak kabul edilmişken, bu talepler ve taleplere uygun yaşantılar bugün kamusal alanda görünür

hale gelmiştir. Değişen politik bağlam ve liberal İslam'la karşılaşma, yaşam tarzlarındaki dinsel muhafazakarlık temelinde muhtemel dönüşümler, bu alanda karşıt görüşte olanlar için bir çatışma alanı yaratmış ve herkesin öyle veya böyle bir pozisyon almasına yol açmıştır.

Üniversite gençlerinin modernlik ve laiklik kavramlarını nasıl anlamlandırdıkları üzerine yapılan nitel bir çalışmanın (Pakar, 2005) analiz sonuçlarına göre farklı söylemlerin, laikliğin iki tanımından beslendiği gözlenmiştir. Tanımlardan birinde laiklik "devlet yönetimi ile ilgili bir ilke olmanın ötesinde, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde 'evrensel değerlere' dayanan dünyevi zihniyet ve yaşantı" olarak kavranmaktadır; yani laiklik, gündelik hayatın dünyevileşmesidir. Bu temel fikir, kişinin din ve inanç hakkında bilişsel ve duygusal atıflarına ve onlara bağlılığına dayalı olarak gelişen iki farklı sosyal temsile ve politik olarak karşıt konumları olan söylem gruplarına kaynaklık eder. Laikliğin bu tanımından yana olan temsilde, din ve akıl birbiri ile karşıt ilişkidedir. İslam'a göre yaşam biçimlerinin kamusal alanda tanınması, modern hayat adına reddedilir. Bu temsilin tam karşısında aynı laiklik tanımını paylaşan ama bu laiklik anlayışının reddine dayalı bir pozisyon yer almaktadır. Ağırlıklı olarak dindar muhafazakârların paylaştığı bu temsilde din, bilim ve akıl birbiri-

ne karşıt değildir; İslam, kişiler arası ve kamusal ilişkilere referans olmada Aydınlanmacı düşünceden daha aşağı bir yere yerleştirilemez. Laikliğin eleştirisini yapan dindar muhafazakârlara göre laiklik, taviz verilmez bir ilke değildir; devletin farklı dinlere ve dindar olmayan insanlara eşit uzaklıkta ve adil olmasına ilişkin bir yönetim ilkesidir.

Laiklik konusunda farklı konumlarda bulunan insanların kendi gibi düşünenlerle birlikte oluşturduğu iç-grup lehinde, kendinden farklı düşünen dış-grup aleyhinde tutumlar sergilemesini bekleyebiliriz. Tajfel (1978) sosyal kimlik kuramında her bir kategorideki insanların kendilerini bireyler olarak (bireylerarası davranış düzleminde) değil de, grup üyeleri olarak (gruplararası davranış düzleminde) algılamaları sebebiyle, bir gruba ait insanların algıları, tutumları ve davranışlarındaki değişkenliğin azlığına ve sosyal kategori olarak ifade edilebilecek en azından iki grubun olması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu kriterlerin de gösterdiği gibi, gruplararası davranış insanların kendilerini ve diğerlerini iç-grup ve dış-grup olarak kategorileştirdiği varsayımına dayanır. Politik ve kültürel gruplar, üyelerini ortak bir dünya görüşünde birleştirir; ideoloji ve değer yüklüdür. Tajfel ve Turner (1979) olumlu iç-grup üyeliğinin kişiye olumlu öz-saygı kazandırdığına; iç-gruba bağlılığın kişi-

lere daha geniş bir topluluğa ait olma hissi ve bir kimlik sunduğuna dikkat çekerler. Kişinin kendini ait hissettiği gruba olan bağlılığı, grup lehine yanlılıklar sergilemesine yol açar. Ayrıca, Sosyal Kimlik Kuramı'na göre (Tajfel ve Turner, 1979), grup üyeliği kişiyle ilişkilenen yabancı veya yapay bir şey değildir; gerçektir ve kişinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İç-gruplar kişilerin özdeşleştikleri, dış-gruplara özdeşleşmedikleri gruplardır ve kişiler özdeşleşmedikleri dış-gruplara karşı ayrımcılık yapabilirler. Diğer insanlara dair değerlendirmeler, sahip olunan sosyal kimliklerden etkilenir ve dış-grup üyesi olarak etiketlenen kişilerle iletişime girme isteği üzerinde de etkiye sahiptir. Ancak Sosyal Kimlik Kuramı'na yönelik olarak yapılan bazı eleştiriler, kuramın politik ortamı veya tarihsel süreçleri dikkate almadığı için, gruplararası çatışmayı açıklamakta yetersiz kalacağı yönündedir (Cuhadar ve Dayton, 2011; Huddy, 2001). Huddy'ye (2001) göre, grup kimliğine yüklenen anlam, pek çok başka faktörden daha belirleyicidir. Bunun yanında Huddy yapılan araştırmaların, kimlik oluşumunda grup belirginliği (*group salience*) faktörünün tek başına yeterli olmadığını; gruba bağlılığın oluşumunda ortaya çıkan bireysel veya durumsal farklılıkların ancak kişilerin sahip olduğu politik veya ideolojik görüşlerin de işin içine katılmasıyla anlaşılabileceğini ifade

etmektedir.

Gruplararası ilişkilerin önemli belirleyicilerinden biri de tehdit algısıdır. Gerçekçi Çatışma Kuramı'na (*Realistic Conflict Theory*) göre (Sherif & Sherif, 1953; LeVine & Campbell, 1972), sınırlı kaynaklar için rekabet ve mücadele gruplararası çatışmanın ve dış-grup düşmanlığının altında yatan faktörlerdir. Dış-gruptan algılanan tehdit üzerine çalışmalar yapan Stephan ve Stephan (1996), iç-gruba yönelik olarak algılanan tehdidi dörde ayırmışlardır: Gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, gruplararası anksiyete ve negatif kalıpyargılar. Dış-grubun tehdit oluşturduğu algısı, iç-grupta korkuya ve dış-gruba karşı düşmanlığa yol açabilmektedir. Brewer (1999), tehdit durumlarında, iç-grubun üyelerinin iç-grupla özdeşleşmesi ve dış-gruba karşı önyargı göstermesi arasında oldukça yüksek ilişki olduğunu ifade etmiştir. Falomir-Pichastor, Oz-Rojas, Invernizzi ve Mugny de (2004) grubun ayrımcılık yapılmamasına dair normlarının yalnızca tehdit algısının düşük olduğu durumlarda etkisini gösterdiğini bulgulamışlardır.

Araştırmalar, dış-grup üyeleriyle gerçekleşen temasın niteliği ve niceliğinin de gruplararası değerlendirmelerde önemli değişkenler olduğunu göstermektedir. Hewstone (2009) çapraz grup arkadaşlıklarının veya bir arkadaşın dış-gruptan biriyle arkadaş olduğunu bilme veya medya yoluyla dış-grup

üyesi biriyle karşılaşma gibi dolaylı temasın, ötekilere karşı önyargıyı azaltacağını ifade etmektedir. Çapraz grup arkadaşlıklarının önyargıyı azaltmasının altındaki süreç, azalan gruplararası anksiyete, iç-grup normları, dış-grup normları ve dış-grubun kendiliğinin içine alınması yoluyla. Hewstone ayrıca temasın işe yaramadığı bazı durumlar olsa dahi (örneğin, tehdit ve anksiyete yüksekse ve iç-gruba karşı ayrımcılık algılanıyorsa) genel olarak önyargıyı azaltmada temasın işe yaradığını belirtmektedir. Bununla beraber, temas değişkeninin etkisinin, tarihsel bir süreçte inşa edilmiş, politik gerilimlerle yüklü gruplararası ilişkilerin kendine özgü dinamiklerine göre değişiklik göstereceği beklenmelidir.

Türkiye'de laiklik konusunda süregelen tartışmalar bağlamında dindarlık düzeyi ve muhafazakâr yaşam eğilimlerinin, gruplararası ilişkilerin tayininde etkili olduğu düşünülebilir. Dindar muhafazakâr kesim ile Cumhuriyetçi, Batılı yaşam biçimini benimseyenler arasında önyargıların olması beklenebilir. Yine dindar ve muhafazakâr tutumların gelenekten uzaklaşan modern gruplara karşı önyargıları destekleyeceği düşünülebilir. Ancak bu konuda görgül bir çalışmaya rastlanmamıştır. Batı kültüründe yapılan çalışmalarda da din, dindarlık ve önyargı arasında tutarlı ilişkiler bulunamamıştır. Hall, Matz ve Wood (2010) meta-analitik çalışmalarında

dindar grupların, kendilerine benzer olmayanlara karşı önyargılı olabilecekleri sonucuna varmışlardır. Öte yandan, Hunsberger ve Jackson (2005) dinin, önyargıyı hem azaltabileceği hem de arttırabileceğini ifade etmektedirler.

Bu araştırmanın amacı, yukarıda sözü geçen kuramlar ve araştırmaların ışığında, günümüz Türkiye'sinde en fazla tartışma yaratan veya gruplaşmalara yol açan konulardan biri olan Laiklik bağlamında, iç-gruba bağlılık, iç-grup baskısı, ötekiyle temas, ayrımcılık ve tehdit algısı, ötekiyle iletişime açık olma ve ötekine karşı genel tutum gibi bazı gruplararası değişkenleri, bu değişkenlerle ilişkileri pek fazla irdelenmemiş olan yaş, cinsiyet, siyasi görüş ve dindarlık üzerinden incelemektir.

Yaş, cinsiyet, siyasi görüş ve dindarlık ile gruplar arası ilişkilere dair bu çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkilerin görgül olarak incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın hedefi de, yukarıda sözü geçen kuramlar ve araştırmaların ışığında, günümüz Türkiye'sinde en fazla tartışma yaratan veya gruplaşmalara yol açan konulardan biri olan Laiklik bağlamında, iç-gruba bağlılık, iç-grup baskısı, ötekiyle temas, ayrımcılık ve tehdit algısı, ötekiyle iletişime açık olma ve ötekine karşı genel tutum gibi bazı gruplar arası değişkenleri yaş, cinsiyet, siyasi görüş ve dindarlık üzerinden incelemektir.

Yöntem

Örneklem

Araştırmaya, %64'ü kadın, %46'sı erkek olmak üzere toplam 625 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 21,44 (Ss=2,04, yaş dağılımı 18-34) olarak bulunmuştur. Katılımcılar İzmir'de yer alan Ege ve Dokuz Eylül Üniversiteleri (%=47,7) ile İstanbul'da yer alan İstanbul (%=31,5) ve Fatih (%=20,8) Üniversitelerinin çeşitli sosyal bilimler ve fen bilimleri bölümleri öğrencilerinden oluşmaktadır.

Katılımcıların %3.2'si kendilerini Ateist olarak, %9'u Tanrı'ya inanan ancak bir dine bağlı olmayan kişiler olarak tanımlamışlardır. Bir dine bağlı olduğunu belirten katılımcıların %99,1'i ise Müslüman olduklarını ifade etmişlerdir. Siyasi görüş olarak, öğrencilerin çoğunluğu kendilerini Cumhuriyetçi, Muhafazakâr Demokrat veya Kemalist olarak tanımlamışlardır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Öğrencilerin Siyasi Görüşüne Göre Dağılımı

Siyasi Görüş	Frekans	%
Cumhuriyetçi	160	25,6
Muhafazakâr Demokrat	122	19,5
Kemalist	88	14,1
Sosyalist	52	8,3
Milliyetçi	49	7,8
Demokrat	37	5,9
İslamcı	33	5,3
Liberal	18	2,9
Anarşist	11	1,8
Diğer	35	5,6
Eksik bilgi	20	3,2
Toplam	625	100

Veri Toplama Araçları

Bazıları araştırmacılar tarafından oluşturulan, bazıları da var olan ölçeklerin Türkçeye çevrilmesi ve araştırma problemine uyarlanması sonucu geliştirilen ölçeklerin hepsi, öncelikle bir pilot uygulama çerçevesinde 201 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Pilot çalışmadan elde edilen veriler faktör analizi ve güvenirlik analizlerine tabi tutulmuştur ve bu analizler sonucunda faktör yapısına uygun olmayan veya madde-toplam puan korelasyonu düşük olan maddeler ölçeklerden çıkarılmıştır. Bu pilot uygulama sonucu son şeklini almış ölçeklerin bir özeti aşağıda verilmiştir ve esas çalışmada ölçeklerin bu son halleri kullanılmıştır. Araştırmanın pilot ve esas uygulamaları Şubat-Nisan 2011 tarihleri arasında yapılmıştır.

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından geliştirilen bu form, cinsiyet, yaş, bölüm, siyasi görüş ve din ile ilgili sorular içermektedir.

Dindarlık: Araştırmacılar tarafından geliştirilen Dindarlık Ölçeği, üç maddeden oluşmakta ve 7'li bir likert tipi derecelendirme içermektedir. Katılımcıların kendilerini dindar olarak niteleyip nitelemedikleri, dini inancın hayatlarında ne derece rol oynadığı ve ne ölçüde ibadet ettikleri sorularını içeren ölçekten alınan toplam puan, dindarlık seviyesini göstermektedir.

İç-Grup Kimliği: Bu ölçek Luhtanen ve Crocker'ın (1992) geliştirdiği "Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği"nden uyarlanmıştır ve sekiz maddeden oluşmuştur. Yedili bir derecelendirmeye sahip olan ölçekten elde edilen toplam puan, katılımcıların laiklik konusunda

kendi gibi düşünen insanlara bağlılık derecesini göstermektedir.

İç-Grup Baskısı: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu ölçek, altı maddeden oluşmaktadır. Birden yediye kadar bir derecelendirmeye sahip olan ölçekten elde edilen toplam puan, katılımcıların karşı taraftan insanlarla ilişkileri konusunda kendi çevresinden geldiğini hissettiği baskının derecesini göstermektedir.

Temas: Islam ve Hewstone (1993) tarafından geliştirilmiş olan “Sosyal Temas Ölçeği”, Akbaş (2010) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek, altı maddelik Sosyal Temas Sıklığı ve beş maddelik Sosyal Temasın Kalitesi alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Ölçeğe ayrıca araştırmacılar tarafından “diğerleri ile internet bağlantısı sıklığı”na ilişkin bir madde eklenmiştir. Birden yediye kadar bir derecelendirmeye sahip olan ölçeğin toplam puanı, laiklik konusunda kendileriyle aynı görüşten olmayan diğer insanlarla iletişim durumunun sıklığına ve kalitesine işaret etmektedir.

Algılanan Ayrımcılık: Bu ölçek, Ruggiero ve Taylor (1995) tarafından geliştirilmiş ve Baysu (2007) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ölçek, laiklik çerçevesinde araştırmacılar tarafından bu çalışma için uyarlanmıştır. Dört maddeden oluşmaktadır. Maddeleri yedili bir derecelendirmeye sahip olan ölçekteki toplam puan, günlük hayatta karşı taraftan algılanan ayrımcılığın

seviyesini göstermektedir.

Algılanan Tehdit: Bu ölçek Stephan ve Stephan’dan (1996; 1996a; 2000) yararlanılarak geliştirilmiştir. Dokuz maddeden oluşan ve maddeleri yedili bir derecelendirmeye sahip olan ölçeğin toplam puanı, günlük hayatta laiklik konusunda farklı fikirlere sahip olan karşı taraftan algılanan gerçekçi ve sembolik tehdidin seviyesini göstermektedir.

Gruplararası İletişime Açık Olma: Araştırmacılar tarafından geliştirilen Gruplararası İletişime Açık Olma Ölçeği, sekiz maddeden oluşmaktadır; maddeler yedili likert tipinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin toplam puanı, laiklik konusunda kendileriyle aynı görüşte olmayan diğerleriyle iletişime açık olma derecesine işaret etmektedir.

Dış-Grubun Genel Değerlendirmesi: Bu tek soruda, katılımcılardan Laiklik konusunda farklı düşünen dış grup üyelerine ilişkin tutumlarını 100 puan üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Sorudan elde edilen yüksek puan, laiklik konusunda farklı düşünen insanların olumlu değerlendirildiğinin göstergesidir (Cingöz Ulu, 2008).

İşlem

Araştırmanın katılımcılarına, öğretim görevlileri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Öğrencilere araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı, istedikleri herhangi bir soruyu cevaplandırmayabilecekleri, araştırmadan elde edilen

verilerin gizli tutulacağı ve araştırma dışında başka bir amaçla kullanılmayacağı bilgileri verilmiştir. Ölçeklerdeki bazı sorular hassasiyet uyandırabileceğinden, isim alınmamıştır. Öğrenciler, bilgilendirilmiş onam formunu okuduktan ve imzaladıktan sonra, soruları cevaplamaya başlamışlardır. Uygula-

malar sınıf ortamında gerçekleştirilmiş ve ortalama 40 dakika sürmüştür.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin, tanımlayıcı istatistikleri ve güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Güvenirlik Katsayıları

Ölçekler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Ss	Crbh.Alfa
Dindarlık	570	3	21	13,45	4,548	.90
İç-Grup Kimliği	610	8	56	40,68	11,652	.96
İç-Grup Baskısı	614	6	42	16,08	7,596	.82
Temas	603	14	77	48,55	15,314	.93
Algılanan Ayrımcılık	613	4	28	17,76	5,503	.83
Algılanan Tehdit	611	9	63	36,82	12,204	.87
Grup.Arası. İlet. Açıklık	594	17	63	43,14	8,668	.73
Dış-Grup Genel Değer.	604	0	100	37,41	21,265	-

Araştırmada Gruplararası ilişki değişkenlerinin yaş ve dindarlık ile ilişkisini incelemek için Pearson Çarpım Momentleri korelasyon analizi, bu değişken puanlarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadıklarını incelemek için Bağımsız Örneklem t-testi, siyasi görüşe göre farklılıkları incelemek için de Tek yönlü Varyans analizleri yapılmıştır.

Yapılan korelasyon analizlerinde, yaş ile Temas arasında anlam-

lı derecede pozitif bir ilişki ($r=.12$, $p<.01$) İç-Grup Kimliği ile anlamlı ve negatif yönde bir ilişki ($r=-.10$, $p<.05$) bulunmuştur Yaş ile İç-Grup Baskısı, Algılanan Ayrımcılık, Algılanan Tehdit, Gruplararası İletişime Açık Olma ve Dış-Grubun Genel Değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır (sırasıyla $r=-.04$, $r=.03$, $p>.05$, $r=.01$, $p>.05$, $r=.06$, $p>.05$, $r=.06$, $p>.05$).

Korelasyon analizlerinde, Dindarlık

seviyesi, Temasile ($r=.14, p<.001$), Algılanan Ayrımcılık ile ($r=.14, p<.001$), Gruplararası İletişime Açık Olma ile ($r=.10, p<.05$) ve Dış-Grubun Genel Değerlendirmesi ile ($r=.16, p<.001$) pozitif yönde; İç-Grup Baskısı ile ($r=-.12, p<.05$), Algılanan Tehdit ile ($r=-.11, p<.01$) ise negatif yönde anlamlı ilişkiler göstermiştir. Dindarlık ile İç-Grup Kimliği puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r=-.03, p>.05$).

Bağımsız Örneklem t-testi sonuçlarına göre, İç-Grup Kimliği'nde [$t_{(600)}=5,163, p<.001$], Algılanan

Tehdit'te [$t_{(601)}=4,525, p<.001$] kadınlar, erkeklere nazaran; İç-Grup Baskısı'nda ($t_{(604)}=-2,391, p<.05$), Temas'ta ($t_{(593)}=-4,282, p<.001$) ve Dış Grubun Genel Değerlendirmesi'nde [$t_{(594)}=-3,616, p<.001$] erkekler, kadınlara nazaran anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Kadınlar ve erkekler Algılanan Ayrımcılık ve Gruplararası İletişime Açık Olma değişkenlerinde anlamlı olarak farklılaşmamışlardır (sırasıyla $t_{(603)}=.750, p>.05, t_{(584)}=-.527, p>.05$) (Ortalama ve Standart Sapmalar için Bakınız Tablo 3).

Tablo 3. Çalışmanın Değişkenlerinin Cinsiyete Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Gruplararası İlişki Değişkenleri	Cinsiyet	N	Ortalama	Ss
İç-Grup Kimliği	Kadınlar	382	42,47	10,82
	Erkekler	220	37,47	12,45
İç-Grup Baskısı	Kadınlar	385	15,51	7,37
	Erkekler	221	17,04	7,94
Temas	Kadınlar	380	46,53	15,42
	Erkekler	215	52,04	14,48
Algılanan Ayrımcılık	Kadınlar	386	17,87	5,38
	Erkekler	219	17,52	5,75
Algılanan Tehdit	Kadınlar	385	38,48	11,52
	Erkekler	218	33,86	12,91
Gruplararası Diyaloga Açık Olma	Kadınlar	372	42,94	8,38
	Erkekler	214	43,34	9,21
Dış-Grubun Genel Değerlendirmesi	Kadınlar	378	34,99	19,61
	Erkekler	218	41,47	23,41

Tek Yönlü Varyans analizleri sonuçlarında, İç-Grup Kimliği bakımından siyasi görüş gruplarında anlamlı derecede farklılaşmaya rastlanmıştır ($F_{(9;589)}=7,614$, $p<.001$). Kemalistler, diğer gruplardan anlamlı derecede

daha yüksek grup içi bağlılık puanı almışlardır. Yine anarşistler, bütün diğer gruplardan anlamlı derecede daha düşük grup içi bağlılık göstermişlerdir. Diğer anlamlı farklılaşmalar için bakınız Tablo 4.

Tablo 4. İç Grup Kimliği Puanlarının Siyasi Görüşü Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2	3	4
Anarşist	11	27,18 (14,07)			
Diğer	34		34,79(13,16)		
Liberal	18		36,28(15,19)	36,28(15,19)	
Milliyetçi	49		37,49(12,83)	37,49(12,83)	
Demokrat	35		38,03(11,68)	38,03(11,68)	38,03(11,68)
Sosyalist	52		39,27(11,19)	39,27(11,19)	39,27(11,19)
Muhafazakâr Demokrat	116		39,28(12,44)	39,28(12,44)	39,28(12,44)
İslamcı	31		40,61(10,26)	40,61(10,26)	40,61(10,26)
Cumhuriyetçi	157			43,71(8,78)	43,71(8,78)
Kemalist	57				45,95(9,72)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

İç-Grup Baskısı puanları, siyasi görüş gruplarında anlamlı derecede farklılaşmıştır ($F_{(9;593)}=2,167$, $p<.05$). Cumhuriyetçiler ve Kemalistler, laiklik konusunda kendilerinden farklı düşünen kişilerle iletişime girmeme konusunda kendi gruplarından baskı algıladıklarını, diğer siyasi görüş

gruplarına nazaran anlamlı derecede daha fazla ifade etmişlerdir (bakınız Tablo 5).

Tablo 5. İç-Grup Baskısı Puanlarının Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2
Anarşist	11	12,55(6,09)	
Diğer	35	14,20(8,00)	
İslamcı	32	14,31(6,82)	
Muhafazakâr Demokrat	119	14,65(7,45)	
Demokrat	35	14,89(6,73)	14,89(6,73)
Liberal	18	16,06(8,61)	16,06(8,61)
Sosyalist	51	16,45(8,23)	16,45(8,23)
Milliyetçi	49	17,08(8,00)	17,08(8,00)
Kemalist	88		17,10(7,62)
Cumhuriyetçi	156		17,47(7,32)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Siyasi görüş grupları Temas puanında anlamlı derecede farklılaşmışlardır ($F_{(9,582)}=6,735$, $p<.001$). Demokratlar diğer gruplardan anlamlı

derecede daha yüksek Temas puanı alırken, Kemalistler diğer gruplardan anlamlı derecede daha düşük Temas puanı almışlardır (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Temas Puanlarının Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2	3
Kemalist	86	42,21(14,39)		
Cumhuriyetçi	155	44,55(14,48)	44,55(14,48)	
İslamcı	32	46,25(16,62)	46,25(16,62)	46,25(16,62)
Sosyalist	49	47,18(14,03)	47,18(14,03)	47,18(14,03)
Liberal	18	51,06(19,04)	51,06(19,04)	51,06(19,04)
Diğer	33	51,61(16,49)	51,61(16,49)	51,61(16,49)
Anarşist	11	52,82(14,15)	52,82(14,15)	52,82(14,15)
Muhafazakar Demokrat	115	53,05(14,63)	53,05(14,63)	53,05(14,63)
Milliyetçi	49		54,90(13,68)	54,90(13,68)
Demokrat	35			56,03(12,77)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Algılanan Ayrımcılık bakımından siyasi görüş grupları anlamlı derecede farklılaşmışlardır ($F_{(9,593)}=3,463$, $p<.001$). İslamcılar, diğer siyasi görüş

gruplarından anlamlı derecede daha yüksek Ayrımcılık algılarına sahipken Milliyetçiler anlamlı derecede daha düşük Ayrımcılık algılarına sahiptirler (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7. Algılanan Ayrımcılık Puanlarının Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2
Milliyetçi	49	16,20(5,66)	
Diğer	35	16,86(5,72)	16,86(5,72)
Cumhuriyetçi	160	16,96(4,88)	16,96(4,88)
Demokrat	34	17,00(5,54)	17,00(5,54)
Sosyalist	51	17,69(4,87)	17,69(4,87)
Kemalist	86	17,70(5,21)	17,70(5,21)
Anarşist	11	18,09(6,20)	18,09(6,20)
Liberal	18	19,00(6,25)	19,00(6,25)
Muhafazakâr Demokrat	119	19,52(5,73)	19,52(5,73)
İslamcı	31		20,48(5,48)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Siyasi görüş grupları Algılanan Tehdit bakımından anlamlı farklılaşmalar göstermiştir ($F_{(9,590)}=5,545$, $p<.001$). Kemalistler diğer gruplardan anlamlı derecede daha fazla Tehdit al-

ırken, Milliyetçiler, Demokratlar ve Liberaller anlamlı derecede daha düşük Tehdit algılarına sahiptirler Farklılaşmalar için bakınız Tablo 8.

Tablo 8. Algılanan Tehdit Puanlarının Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2
Milliyetçi	48	32,50(12,51)	
Demokrat	35	32,60(12,89)	
Liberal	18	32,67(13,53)	
Diğer	34	33,74(12,76)	33,74(12,76)
Muhafazakâr Demokrat	120	33,99(10,90)	33,99(10,90)
Anarşist	11	36,27(11,76)	36,27(11,76)
İslamcı	32	37,44(13,13)	37,44(13,13)
Cumhuriyetçi	155	38,10(11,56)	38,10(11,56)
Sosyalist	52	40,37(11,49)	40,37(11,49)
Kemalist	86		42,55(10,94)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Gruplararası İletişime Açık Olma değişkeninde gruplar arası anlamlı farklılaşmalar görülmüştür ($F_{(9,576)}=8,266$, $p<.001$). Anarşistler diğer bütün siyasi görüş gruplarından, Liberaller, Demokratlar, Milliyetçiler

ve Muhafazakâr Demokratlar da Kemalistlerden anlamlı derecede daha yüksek Gruplararası İletişime Açık Olma puanı elde etmişlerdir (Bkz. Tablo 9).

Tablo 9. Gruplararası İletişime Açık Olmanın Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2	3
Kemalist	85	38,64(8,17)		
Cumhuriyetçi	156	40,92(8,02)	40,92(8,02)	
İslamcı	29	41,97(9,23)	41,97(9,23)	
Sosyalist	51	43,88(8,74)	43,88(8,74)	
Muhafazakâr Demokrat	116		45,37(8,05)	
Milliyetçi	47		45,43(7,30)	
Demokrat	32		45,88(6,89)	
Diğer	33		46,03(8,11)	
Liberal	18		46,39(10,27)	
Anarşist	10			52,30(7,42)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Siyasi görüş grupları Dış-Grubun Genel Değerlendirmesinde anlamlı derecede farklılaşmışlardır ($F_{(9,585)}=8,581$, $p<.001$). Siyasi görüş grupları içinde, Milliyetçiler, Demokratlar, Muhafazakâr Demokratlar, Liberaller ve Anarşistler, laiklik konusunda kendilerinden farklı düşünen diğer insanları, Kemalistlere nazaran anlamlı derecede daha olumlu değerlendirmişlerdir (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Dış-Grubun Genel Değerlendirmesinin Siyasi Görüşe Göre Farklılaşması

Siyasi Görüş	N	1	2
Kemalist	86	25,12(18,83)	
Sosyalist	52	32,88(21,90)	32,88(21,90)
İslamcı	33	33,03(26,40)	33,03(26,40)
Cumhuriyetçi	154	33,64(19,60)	33,64(19,60)
Diğer	34		39,71(20,22)
Anarşist	11		42,73(9,05)
Liberal	18		43,61(21,13)
Muhafazakâr Demokrat	116		43,79(18,16)
Demokrat	34		46,47(18,04)
Milliyetçi	48		47,50(20,58)

*parantez içindeki değerler, standart sapma değerleridir.

Tartışma

Laiklik bağlamında gruplararası ilişkilerle ilgili bazı süreçlerin incelendiği bu çalışmada, yaş, cinsiyet, siyasi görüş ve dindarlığın bu değişkenlerle ilişkili olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Laiklik konusunda kendileri gibi düşünen gruba bağlılığın yaşla birlikte azaldığı görülmüştür. Araştırmanın yaş aralığı 18-34'dür. Çoğunluk 18-24 yaş arasında olsa da yaş aralığının bu derece geniş olması, gruba bağlılığın üniversitede geçirilen süreden ziyade yaş ile bağlantısının daha olası olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan kendinden farklı düşünen insanlarla iletişimin miktarı ve kalitesi ile yaş arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yaş arttıkça iletişim de artmaktadır. Yaş, kişilerin sadece kendi grubuna bağlılığının gittikçe azalmasına ve

farklı olanlarla iletişime geçmesine yol açan bir değişken gibi görünmektedir. Belki de yaş ilerledikçe daha fazla oranda ötekilerle temas tecrübesi veya şansı yakalamış olmak, kişinin kendi grubuna bağlılığın oranını azaltıyor veya var olan kimlik sınırlarını genişletiyor diye düşünmek mümkündür. Öte yandan korelasyonların düşük olması, muhtemel başka değişkenlerin etkisini de ima etmektedir. Bunun için de ilerideki araştırmaların, başka kavramları da işin içine katacak şekilde genişletilmesi uygun olacaktır.

Gruplararası ilişkilerde, cinsiyet bakımından farklı örüntüler ortaya çıkmıştır. Kadınlar, laiklik konusunda kendileri gibi düşünen insanlara, erkeklere nazaran daha fazla aidiyet hissetmekte ve aynı zamanda farklı düşünenlerden yana daha fazla tehdit

algılamaktadırlar. Erkeklerse, laiklikle ilgili farklı düşünen kişilerle kadınlara nazaran daha fazla iletişime girmektedirler ve diğerlerini daha olumlu değerlendirmektedirler; öte yandan laiklik konusunda kendilerinden farklı düşünenlerle girdikleri iletişim konusunda kendi tarafındaki insanlardan hissettikleri baskı, kadınların hissettikleri baskıdan daha fazla olmuştur. Turam (2008), dindar kadınlar ve kendini Kemalist olarak tarif eden kadınlarla başörtüsü meselesi üzerinde yürüttüğü niteliksel çalışmada, dindar kadınların İslamcı feminizm veya politik İslam yoluyla seküler devletle karşı karşıya gelmek yerine çatışmadan kaçınmayı ve devlete sadakati önemsediklerini bulgulamıştır. Öte yandan Kemalist kadınlarsa İslam'ın kamusal alanda görünür olmaya başlamasından rahatsızlıklarını ifade etmişlerdir. Kemalist kadınlar, kadın özgürlüğü için tehlike olduğunu düşündükleri politik İslam'dan korkmakta ve kendilerini tehdit altında hissetmektedirler.

Gruplararası ilişkilerde önemli olduğunu düşündüğümüz bir değişken de iç grup baskısıdır. İç-grup baskısını incelemek amacıyla bu araştırma için geliştirdiğimiz ölçekle elde edilen sonuçlar erkeklerin, laiklik konusunda farklı düşünenlerle iletişime geçme konusunda kendi grubundan kadınlara nazaran daha fazla baskı algıladıklarını göstermiştir. İç-gruba bağlılığı kadınlar kadar yüksek çıkmayan erkeklerin, dış-grupla iletişim konusunda

daha fazla baskı hissetmeleri ilginç bir bulgu olmuştur. Erkeklerin bu baskıyı neden daha fazla hissettikleri veya erkeklere bu yönde neden daha fazla baskı uygulandığı daha detaylı bir şekilde incelenmesi gereken bir konudur. Ayrıca iç grup baskısını daha fazla hissediyor olmalarına rağmen, erkeklerin ötekilerle temasa ve onları daha olumlu değerlendirmeye kadınlara nazaran daha yatkın olmaları bulgusu da incelemeye değerdir. Erkekler acaba temasa daha fazla değer verdikleri veya ötekilere karşı tutumları daha olumlu olduğu için mi grup tarafından yapılan uyarılara daha yoğun bir şekilde maruz kalmaktadırlar veya bu tutumları dolayısıyla yapılan uyarıları baskı olarak mı algılamaktadırlar soruları sorulabilir.

Sahip olunan siyasi görüş de gruplararası ilişkilerin seyrini tayin eden önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kemalistlerin grup kimliğine bağlılıkları daha fazlayken, anarşistler, kendi ideolojileriyle tutarlı şekilde, grup kimliğine en az bağlılık gösteren grup olmuştur. Cumhuriyetçiler ve Kemalistler, ötekilerle iletişim konusunda kendi taraflarından diğer gruplara nazaran daha fazla baskı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Laiklik konusunda kendilerinden farklı düşünenlerle en fazla temas halinde olan grup demokratlar olmuşken, teması en az yaşayan grup Kemalistlerdir. Kemalistler, farklı düşünenlerden en fazla tehdidi algılayan grup olmuştur; öte yandan en

az tehdit algılayan grup Milliyetçiler, Demokratlar ve Liberallerdir. Anarşistler, kendinden farklı düşünenlerle iletişime en açık grupken, iletişime en az açık olan grupsa Kemalistlerdir. Yine Kemalistler, farklı düşünenleri en az olumlu değerlendiren grup olmuştur. Diğerlerinden en fazla ayrımcılık algılayan grup İslamcılardır; en az ayrımcılık algılayan grupsa Milliyetçilerdir. Dursun (2006), 1920'ler ve 1930'lardaki ideolojik oluşum itibarıyla Kemalizmin, Türkiye'de İslamcı veya diğer radikal sosyo-politik projelere karşı devrimci seküler bir politik proje olduğunu ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Kemalizm, toplumun sekülerleşmesi, modernleşmesi ve rasyonalizasyonuna öncelik vermiştir. Osmanlı yönetiminden sonra Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla sekülerleşme Kemalistler ve İslamcılar arasında bir çatışma meselesi olagelmıştır. Turam'ın (2008), dindar kadınların devletle çatışmadan kaçındıkları; Kemalist kadınlarınsa İslam'ın kamusal alanda görünür olmaya başlamasından dolayı kendilerini tehdit altında hissettikleri yönünde bulgusunu, sadece Kemalist kadınlar için değil, bu çalışmada görüldüğü üzere kadın veya erkek olmaları fark etmeksizin Kemalistler ve Cumhuriyetçiler için geçerli olduğu yorumunu yapmak mümkün olabilir. Livingstone and Haslam (2008) bir dış-grupla çatışmanın, sadece bir grupla özdeşleşmenin bir sonucu olmayabileceği-

ni (özdeşleşme bir grup üyesi olarak faaliyette bulunmanın gerekli bir şartı olsa da) aynı zamanda iç-grup kimliğinin de önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla iç-grup aidiyetinin kimliğin önemli bir parçası olması durumunda dış-grupla çatışma bu aidiyetin bir sonucu olarak karşımıza çıkmamaktadır, aksine çatışma bizzat kimliğin bir parçası gibi görünmektedir. Bu varsayım, iç-gruba bağlılığın yüksek olduğu Kemalistler ve Cumhuriyetçilerin neden daha fazla tehdit algıladıkları, dış-grupla daha az temasta buldukları ve dış-grubu neden daha az olumlu değerlendirdiklerini açıklıyor gibi görünmektedir. Yine Cumhuriyetçiler ve Kemalistler iç-grup baskısını en fazla hisseden grup olmuşlardır. Ciddi bir tehlike olarak gördükleri diğerleriyle her türlü iletişimi engellemek belki de grubun kimliğini korumak açısından çok önemli algılanıyor olabilir.

Gruplararası ilişkilerde önemli değişkenler olan gruba bağlılık, algılanan tehdit ve algılanan ayrımcılık üzerine yapılan çalışmalar genellikle, algılanan tehdidin artmasıyla iç-gruba bağlılığın veya algılanan ayrımcılığın arttığı ve dış gruba yönelik olumsuz tutumların da beraberinde çoğaldığı, öte yandan dış-grupla temasın ise olumlu tutumlarla sonuçlandığı yönünde bulgularla neticelenmektedir. van der Noll, Poppe ve Verkuyten'in (2010) çalışmasında, iç-gruba bağlılığın, sembolik ve güvenlik tehdidi ile pozitif yönde iliş-

kili olduğu bulunmuştur. Kendilerini görece güçlü bir şekilde Hollandalı iç grubu ile özdeşleştiren katılımcılar, Hollanda toplum ve kültürüne zarar verebilecek meseleler hakkında daha hassas ve ilgilidirler. Dolayısıyla, tehdit hissi daha düşük tolerans ile ilişkilendirilmiştir. Falomir-Pichastor, Gabarot ve Mugny (2009) yabancılara karşı tutumları inceledikleri araştırmalarında, iç-grupla yüksek özdeşim gösterenlerin, iç-gruplarını korumak için ayrımcılığı engelleyen grup normuna mesafeli olduklarını (örneğin, yabancılara karşı olumsuz tutumlarını arttırarak), öte yandan diğer iç-grup bağlarını güçlendirdiklerini (örneğin iç-grup değerlerine bağlılıklarını arttırarak) göstermişlerdir. Yine Smurda, Wittig ve Gökalp (2006) üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada, kendi üniversiteleriyle yüksek özdeşim gösterenlerde, tehditle karşılaştıklarında düşük özdeşim gösterenlere nazaran sosyal özsayılarında daha fazla düşme olduğunu ve iç-grubu kayırmaya daha fazla rastlandığını bulgulamışlardır. Grubunu kayırma arttıkça da sosyal özsayıda artış olmuştur. Riek, Mania ve Gaertner (2006) tehdit üzerine yapılan araştırmaları inceledikleri meta-analizde tehdidin gruplararası tutumlarla önemli bir ilişkiye sahip olduğunu görmüşlerdir. Kişiler gruplararası rekabet, kendi değerlerine yönelik ihlal ve grubun değerine yönelik tehdit algıladıkları oranda, dış gruba yönelik daha negatif kalıpyargılar ve

olumsuz tutumlarda artış sergilemektedirler. Riek, Mania ve Gaertner (2006) sembolik tehdidin, gerçek tehditten dış-grubun olumsuz değerlendirilmesine daha fazla oranda yol açtığını bulgulamışlardır. Araştırmacılar ayrıca, önemli değerlere yönelik tehdidin gruplararası önyargıyı arttırdığını ifade etmektedirler. Dolayısıyla, laiklik ilkesini, siyasi görüşlerinin merkezinde bir yere oturtan Kemalistler ve Cumhuriyetçilerin, bu anlamda laiklik konusunda kendilerinden farklı düşünenler tarafından tehdit algılamaları, bu ilkeye verdikleri önemin miktarıyla paralellik göstermektedir.

Diğer taraftan dış-grupla temas, dış-grup algısına olumlu katkı sağlıyor gibi görünmektedir. Nitekim Hewstone (2009) tehdit ve ayrımcılık algısının yüksek olduğu bazı durumlarda işe yaramasa da, genel olarak önyargıyı azaltmada temasın işe yaradığını belirtmektedir. Aleviler ve Sünnilerle yürüttüğü çalışmasında Akbaş (2010) gruplararası temasın artmasının, özellikle de temasın niteliğinin artmasının, Aleviler ve Sünniler arasındaki gruplararası ilişkilerde pozitif bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Boylamsal bir araştırmada Brown, Eller, Leeds ve Stace (2007) dış-grupla temasın artmasının tutarlı bir şekilde dış-gruba karşı daha olumlu tutumlarla bağlantılı olduğunu görmüşlerdir. Bizim araştırmamızın bulguları da teması en fazla yaşayan katılımcıları, iletişime en açık ve karşı tarafı en olumlu değerlendiren

katılımcılar olduğunu göstermektedir.

Dindarlık seviyesinin artmasıyla laiklik konusunda kendisinden farklı düşünenlerle temasın niceliği ve niteliği, iletişime açık olma ve farklı olanların olumlu değerlendirilmesi de artmaktadır. Öte yandan dindarlık seviyesiyle birlikte diğerlerinden algılanan ayrımcılığın seviyesi artmaktayken, kendi grubundan hissettiği baskı ve algılanan tehdidin seviyesi azalmaktadır. Turam'a (2008) göre, dindarlar, özellikle kadınlar, kendilerine özgürlük alanı ve uyum fırsatı sağlayacağını düşündükleri demokratikleşme sürecini desteklemektedirler.

Dolayısıyla da demokratikleşmenin doğası gereği, bu süreç içinde farklı olanla birlikte yaşama pratiğine daha açık olmak durumundadırlar. Nitekim Greer (1985) Kuzey İrlandalı gençlerle yaptığı çalışmasında, dine yönelik pozitif tutumla iletişime açıklık arasında bir ilişki bulmuştur; dine daha fazla maruz kalan gençler kendilerinden farklı dindar gruplara karşı en açık olan grup olmuştur.

Öte yandan bu olgu, kişisel fikir ve tutumlar düzlemi yerine sosyolojik bir bakıştan değerlendirilecek olursa, Türkiye'de dindar muhafazakârların kendi taleplerini demokratik söylem ve pratikleri temelinde ortaya koydukları, bir anlamda demokrasi söyleminin bu grup açısından iktidar alanlarını genişletme işlevi görmüş olduğu göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla demokrasi söylemi, bu grupta kendine

benzemeyen başkasının (örneğin gey- lezbienler, anarşistler, ateistler, etnik temelli talepleri olan gruplar vb) hak ve özgürlükler açısından kamusal alanda eşitlenmesi anlamından ziyade, kişisel planda da öncelikli olarak kendi iç-grubunun haklarını savunmak ve aramak şeklinde benimseniyor olabilir. Nitekim yerel yönetimler gibi kamu yönetim mercileri eliyle İslami yaşam biçimine uygun bazı kamusal alanları yaratmak (kamuya ait bazı mekânlarda içkinin yasaklanması vb) ya da eğitim kurumlarını dindar muhafazakâr taleplere göre yeniden tasarlamak gibi uygulamalarda bu taleplerin, yalnızca iç-grup temelinde değil, gruplar-üstü, kamu açısından bazen dayatma, çoğu zaman da ötekinde arzu üretimine dönük siyasi bir proje dâhilinde karşılanmakta olduğu görülmektedir. Demokrasiyi kendi iç-grubu temelinde kavramak ve kamusal alanda egemenlik alanı kazanma arzusu her iki çatışan grupta da söz konusu iken yaşanan siyasal ve sosyal dönüşüm, dindar muhafazakârlar açısından merkeze taşınmayı, Cumhuriyetçi ve Kemalistler açısından ise sahip oldukları güçlerinin azalmasını ifade eder. Bu durumda Dindar Muhafazakârların demokrasi söylemi kadar; yakın zamana kadar egemen tek meşru güç konumundaki Kemalist ve Cumhuriyetçi grupların tehdit algısı anlaşılabilir olmaktadır.

Gruplararası iletişimi inceleyen araştırmaların bir kısmı da gruplararası çatışmaların nasıl azaltılabileceğini

araştırmak yönünde olmuştur. Riek, Mania ve Gaertner (2006) yaptıkları meta-analiz sonucunda, perspektif alabilmenin dış-grup üyeleri için empatiyi arttırdığı, akabinde de gruplararası önyargıyı azaltacağı sonucuna varmışlardır. Hall, Crisp ve Suen (2009) gruplararası sınırları belirsizleştirilmesinin gizil önyargıyı azaltıp azaltmadığını inceledikleri deneylerde, katılımcıların iç-grup ve dış-grubu kapsayıcı özellikler ürettiklerinde daha az önyargı gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Grupların benzer veya farklı algılanma derecesi, gruplararası ilişkileri anlamamız için merkezi bir öneme sahiptir. Gruplararası temas, ortak iç-grup kimliğinin oluşturulması ve çapraz kategorileştirme gibi başarıyla sonuçlanan müdahalelerin hepsi gruplararası farklılığın azaltılması yani aslında gruplararası sınırların belirsizleştirilmesi yoluyla işlemektedir. Bu, aynı zamanda bu araştırmada kendilerini anarşist olarak tarif eden katılımcıların neden en fazla iletişime açık olan grup olduğunu da açıklıyor gibi görünmektedir. Yine Does, Derks ve Ellemers (2011) toplumda gruplararası eşitsizliği azaltmanın bir yolu olarak, etnik gruplararası sosyal eşitliğin nasıl sunulacağını inceledikleri araştırmalarında, eşitliği ahlaki idealler veya ahlaki yükümlülük olarak sunmanın katılımcıları nasıl etkilediğini gözlemlemişlerdir. Eşitliğin ahlaki bir ideal olarak sunulduğu şartta, yükümlülük olarak sunulduğu şartta nazaran, katılımcılar daha az iç-

grup bağlılığı, daha az tehdit algısı ve daha fazla oranda çeşitliliğe tolerans göstermişlerdir. Örneğin yeteneklerle ilgili ve ahlaki olmayan bir alanda, bu idealler/yükümlülükler ayrımı ortaya çıkmamıştır, bu da gruplararası ilişkilerdeki bu süreçlerin ahlak alanına dahil olduğuna dair temel argümanı destekler niteliktedir. Bu çalışmaların da gösterdiği gibi bir gruba ait olmak, dış-grup üyelerini anlamaya çalışmak, iç-grupla dış-grubun sınırlarını keskinleştirmemek, birlikte yaşamayı ahlaki bir mesele olarak görmek gibi tutumlar sayesinde diğerleriyle, ötekilerle, bizden olmayanlarla birlikte yaşamak mümkün görünmektedir. Anlamli diğeri (significant other) ile iletişim, çeşitli etkileşimler sayesinde kişisel ve kültürel bir gelişim potansiyeli taşır. Kendi iç-grup kimliklerimize kapanmak yerine diğerine açık olmak, bizi kendi merkezimizden dünyayı kurmaya mahkum olmaktan kurtaracaktır. Fakat sağladığı yararın ötesinde, farklı bir diğerinin varlığını kabul etmek, birlikte yaşamayı mümkün kılan, öncelikli siyasetler-üstü ahlaki bir tutum olmaktadır. Bunun içinse diğerlerinin düşünce dünyasının ve yaşam biçimlerinin dönüşmesi temelindeki mücadelenin sona ermesi ve ortak olarak paylaşılan bir 'birlikte yaşam ethosu'nun inşa edilmesi için çaba gösterilmesi gerekir.

Araştırmada elde edilen korelasyonların düşük olması, bulguların etki gücünün düşük olduğuna ve gruplara-

rası değişkenlerle yaş, cinsiyet, siyasi görüş ve dindarlık ilişkilerinde muhtemel bazı aracı değişkenlerin varlığına işaret etmektedir. İleriki araştırmalarda, gruplararası ilişkilerle bağlantılı olabilecek başka faktörlerin de dikkate alınarak bu araştırmanın tekrar edilmesi uygun olacaktır. Ayrıca, araştırmanın üniversite örneklemini dışında başka gruplara da uygulanması yerinde olacaktır.

Kaynaklar

- Akbaş, G. (2010). *Social Identity and Intergroup Relations: The case of Alevi and Sunnis in Amasya*. Middle East Technical University, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Baysu, G. (2007). *The Effects of Intergroup Perceptions and In-group Identifications on the Political Participation of the Second-Generation Turkish Migrants in the Netherlands*. Middle East Technical University, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: In-group love or out-group hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444.
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S., & Stace, K. (2007). Intergroup contact and intergroup attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology*, 37, 692–703.
- Cingöz Ulu, B. (2008). *Structure of Turkish national identity and attitudes towards ethno-cultural groups in Turkey*. Unpublished PhD Dissertation, York University, Toronto.
- Cuhadar, E. & Dayton, B. (2011). The social psychology of identity and intergroup conflict: From theory to practice. *International Studies Perspective*, 12, 273-293.
- Does, S., Derks, B., & Ellemers, N. (2011). Thou shalt not discriminate: How empathizing moral ideals rather than obligations increases Whites' support for social equality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 562–571.
- Dursun, Ç. (2006). The struggle goes on: The discursive strategies of the Islamist press in Turkey. *Journal of Contemporary European Studies*, 14(2), 161–182.
- Falomir-Pichastor, J.M., Gabarot, F. & Mugny, G. (2009). Group motives in threatening contexts: When a loyalty conflict paradoxically reduces the influence of an anti-discrimination ingroup norm. *European Journal of Social Psychology*, 39, 196–206.
- Falomir-Pichastor, J. M., Oz-Rojas, D. M., Invernizzi, F. & Mugny, G. (2004). Perceived in-group threat as a factor moderating the influence of in-group norms on discrimination against foreigners. *European Journal of Social Psychology*, 34, 135–153.
- Greer, J.E. (1985). Viewing “the other side” in Northern Ireland: Openness and attitudes to religion among Catholic and Protestant adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24(3), 275-292.
- Hall, N.R., Crisp, R.J., & Suen, M. (2009). Reducing implicit prejudice by blurring intergroup boundaries. *Basic and Applied Social Psychology*, 31, 244-254.
- Hall, D.L., Matz, D.C., and Wood, W. (2010). Why don't we practice what we preach? A meta-analytic review of religious racism. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 126–139.
- Hewstone, M. (2009). Living apart, living

- together? The role of intergroup contact in social integration. "Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity" Working Paper 09-12.
- Huddy, L. (2001). From social to political identity: A critical examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22(1), 127-156.
- Hunsberger, B. & Jackson, L.M. (2005). Religion, meaning, and prejudice. *Journal of Social Issues*, 61(4), 807-826.
- Islam, M. R., & Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 700-710.
- LeVine, R. A., & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior*. New York: Wiley.
- Livingstone, A., & Haslam, S.A. (2008). The importance of social identity content in a setting of chronic social conflict: Understanding intergroup relations in Northern Ireland. *British Journal of Social Psychology*, 47, 1-21.
- Luhtanen, R. & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Newcomb, T. (1965). Attitude development as a function of reference groups: The Bennington study. In H. Proshansky, & B. Seidenberg (Eds), *Basic Studies in Social Psychology* (pp. 215-230). New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Paker, K. O. (2005). *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik*. Ankara: Vadi Yay.
- Riek, B.M., Mania, E.W., & Gaertner, S.L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 336-353.
- Ruggiero, K. M., & Taylor, D. M. (1995). Coping with discrimination: How minority group members perceive the discrimination that confronts them. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 826-838.
- Sherif, M., & Sherif, C. W. (1953). *Groups in harmony and tension: An integration of studies on intergroup relations*. New York: Harper.
- Smurda, J.D., Wittig, M.A. & Gokalp, G. (2006). Effects of threat to a valued social identity on implicit self-esteem and discrimination. *Group Processes Intergroup Relations*, 9, 181-197.
- Stephan, W. G., & Stephan, W. C. (1996). *Intergroup Relations*. Boulder, CO: Westview Press.
- Stephan, W. G. & Stephan, C. W. (1996a). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 409-426.
- Stephan, W. G & Stephan, C. W. (2000). An integrated theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination: The Claremont Symposium on Applied Social Psychology* (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Turam, B. (2008). Secularist activism versus pious non-resistance. *International Feminist Journal of Politics*, 10(4), 475-494.

- van der Noll, J., Poppe, E. and Verkuyten, M. (2010). Political tolerance and prejudice: differential reactions toward Muslims in the Netherlands. *Basic and Applied Social Psychology*, 32,46–56.
- van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A multi-disciplinary approach*. Sage: London.